

ЦЕРКВА В УМОВАХ РЕВОЛЮЦІЙНОГО ЗЛАМУ 1917 року

У статті зосереджується увага на подіях у релігійному житті українського суспільства, зумовлених Національною революцією. Окреслюються ситуативні позиції Церкви у ставленні до громадсько-політичних та внутрішньоцерковних подій 1917 року, з'ясовуються причини дезінтеграції у середовищі православних громад. Значна увага акцентована на національних чинниках змін у становищі Православної церкви, тісно пов'язаних з суспільними настроями.

Ключові слова: революція, Православна церква, суспільство, Центральна Рада, автокефалія

Революційність процесів сучасного національно-державного відродження України та укорінення демократичних цінностей потребують врахування багатьох суспільно-політичних, соціально-економічних, культурно-духовних та світоглядно-ціннісних чинників. Одним із важливих компонентів у цьому сенсі є аналіз процесів, пов'язаних із взаємодією релігії і політики, необхідність вивчення особливостей різноманітних моделей взаємодії релігійного й політичного полів в умовах нових викликів на різних етапах історичного розвитку. В умовах сучасної структурної кризи, ускладненої чинниками зовнішньої агресії актуалізується вивчення досвіду церковно-релігійного життя періоду кризових зламів, показовим з яких був революційний злам 1917 року.

Церква постає вагомим чинником суспільно-політичного та духовного життя на всіх етапах історичного розвитку. Релігія як одна з провідних форм суспільної свідомості відіграє важливу роль в соціумі, виконуючи світоглядну, регулятивну, аксеологічну, комунікативну та інші функції. В умовах поліконфесійності українського суспільства й складності релігійної ситуації в Україні, яка виявляється у непорозумінні різних гілок православ'я між собою, з владними структурами, атеїзованою громадськістю, актуалізується пошук комплексних підходів у вирішенні проблем релігійно-церковного життя.

Мета – окреслити особливості ситуативного позиціонування Церкви у контексті громадсько-політичних та внутрішньоцерковних подій 1917 р. Порушена проблемна ситуація потребує визначення причинно-наслідкових зв'язків між різними подіями та явищами, розгляду не в окремий проміжок часу та відірвано від інших суспільно-політичних процесів, а в дещо ширшому контексті, а радше в кількох контекстуальних полях:

- контексту Першої світової війни;
- революційних зрушень 1917 року;
- змін владних структур і ролі особи в історії;
- подій у церковному житті;

- трансформацій суспільних і національних відносин у Російській імперії в 1917 тощо.

Ці контекстуальні площини мають точки біфуркації з огляду на каталізовані початком Першої світової війни рухи за національні, культурні і соціальні права. Війна справила глибокий вплив і на українське суспільство. Зокрема, вона сильно заактивізувала українське національне питання і спричинилася до зростання української національної свідомості. Якщо творення новітніх націй було результатом модернізаційних процесів, то саме війна виявилась найбільшим вторгненням модерного світу у традиційне селянське життя¹.

Масштабний розгляд усього періоду революції 1917-1921 рр. дозволив Я. Грицаку увиразнити у підросійській Україні *розвиток відразу декількох конфліктів*:

1) до пізньої осені 1918 р. продовжувалася Перша світова війна, й Україна залишалася одним з головних воєнних театрів;

2) тривав конфлікт між Тимчасовим урядом і Радами, який після повалення уряду більшовиками набрав форми громадянської війни між білими і червоними; в окремі його моменти (під час наступу Денікіна влітку 1919 р.) Україна ставала тереном, де вирішувалася доля цього конфлікту;

3) визрів і набрав великої сили український національний рух, який виступив за політичне самовизначення України аж до відокремлення від Росії; його головними супротивниками стали російські як білі, так і червоні сили, які декілька разів намагалися завоювати Україну;

4) і, нарешті, йшла власна громадянська війна між українськими лівими і правими силами, що набрала найбільшої сили під час антигетьманського повстання восени 1918 р. та у внутрішніх конфліктах у таборі Директорії протягом 1919 р.

Уся історія революційних подій 1917-1920 рр. в Україні полягала в тому, що з чотирьох перелічених конфліктів у міру їхнього розвитку найбільшої сили набрав власне третій – прагнення українців здобути політичні права для своєї нації. Саме цей чинник перетворив революцію в Україні на українську революцію². На кожному етапі національно-визвольних змагань 1917-1920 рр. владні політичні режими втілювали власні концепції своєї політики стосовно Церкви та українського церковно-православного руху. Усі перелічені процеси безпосередньо чи опосередковано впливали на характер релігійно-церковного життя та позиціонування Церкви в суспільстві й державі. На взаємозв'язку сфери церковно-державного життя з трансформацією суспільних і національних відносин у Російській імперії та в контексті

¹ Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. – К.: Генеза, 1996. – С. 106.

² Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. – К.: Генеза, 1996. – С. 111-112.

світоглядного конфлікту між принципово різними типами культур України й Росії, між російською та українською православними ідентичностями наголошує Т. Євсєєва³.

Православна церква до початку 1917 р. була частиною державного механізму Російської імперії. Становище її ускладнювалося внутрішньосистемною кризою, обумовленою відсутністю патріаршого інституту та надмірним контролем і втручанням царської влади у релігійні справи. Внаслідок революції усталену залежність відносин Церкви й держави поруйновано, а новостворювані державно-владні структури переймалися здебільшого проблемами власного становлення й вироблення принципів і механізмів існування. Суспільство перебувало в стані когнітивного дисонансу й увиразнюється формуванням гібридних ідентичностей⁴, особливістю яких була множинна лояльність (лояльність по відношенню до влади, станова приналежність, приналежність до етнічної чи конфесійної групи тощо). На селі впродовж 1917–1921 рр. відбувався процес архаїзації суспільно-правових відносин (який проявився у поверненні до норм звичаєвого права)⁵, а відтак не випадково спостерігається зростання симпатиків ортодоксальної Церкви. Документи свідчать, що провінційна інтелігенція (головно-педагоги), сільські сходи, солдатські зібрання тощо виступали за збереження традиційної Православної Церкви й християнської віри. Для прикладу – один показовий лист від 18 березня 1917 р. Звертаючись до Української Центральної Ради, вчитель Холмської 1-ї міської школи, евакуйований до Лубен, В.Я. Остапчук писав: «Наш український селянський народ, які б не були його пастирі церкви та архіпастирі, без церкви, без чистої християнської віри, навіть без звичайних для нього обрядів віри, не може обійтися...»⁶.

Церковно-релігійне життя потребувало відповідної структуризації з огляду на кардинальні зміни. Після Лютневої революції 1917 р. національно-визвольний рух, що охопив Україну, заявив про себе і в церковному житті: паралельно з визвольними змаганнями за політичну незалежність розпочався церковно-світський рух за українізацію церковного православного життя та за церковну незалежність (незалежність від Московського патріархату). Йдеться про зміну статусу українських єпархій у контексті збереження єдності РПЦ, її домінування на загальноправославному рівні та у контексті збереження критеріїв національної ідентичності, встановлених на початку синодального періоду. Посилення національно-демократичного руху та інтенсифікація державотворчих процесів в Україні внаслідок Лютневої революції та ліквідації

³ Євсєєва Т. М. Російська православна церква в суспільно – політичному житті України 1917 – 1921 рр.: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук за спец. 07.00.01 – історія України. – К., 2002. – С. 22.

⁴Хаген М. фон, Империи, окраины и диаспоры: Евразия как анти-парадигма для постсоветского периода // Новая имперская история постсоветского пространства. – Казань, 2004. – С. 131.

⁵ Лозовий В. С. Селянська правосвідомість у добу Української революції (1917–1921 рр.) // Український історичний журнал. — 2005. — № 6. — С. 88–95.

⁶Ульяновський В. Церква в українській державі 1917-1920 рр. (доба Української Центральної Ради). – К.: Либідь, 1997. – С. 23.

самодержавства обумовили актуальність питання автокефалії УПЦ. Однак початковий етап першої половини 1917 року характеризується радше як «період церковно-революційної стихії»⁷.

Водночас на фоні активних процесів націодержавотворення 1917 року спостерігається деяка маргіналізація церковно-релігійного руху: замість тривалого багатвікового симбіозу держави й церкви (що відповідно узалежнював причинно-наслідковий зв'язок між мотивацією важливих рішень церковної влади) спостерігається незатребуваність й нерозуміння ролі Церкви як інституції в цих процесах. У 1917 р. Церква знаходиться *в зоні периферійного інтересу політичних сил*; Українська Центральна Рада не приділяла належної уваги церковному питанню. Як справедливо зазначив В. Ульяновський, УЦР не скористалася попереднім історичним досвідом в державно-церковних стосунках, «зневажила традиції, застосувавши модерний соціалістичний експеримент».

У Центральній Раді не було надано жодного місця представникам Української Церкви. На початку революції в першому складі Центральної Ради було три представники київського духовенства. Під час засідань Національного Конгресу в його президії був представник українського духовенства, о. Павло Погорілко. До почесної президії було обрано єпископа Уманського Дмитра. Але в Центральній раді представників духовенства не було⁸.

Однак процеси церковно-релігійного життя спонукали владу до пошуку й вибудовування моделі відносин. 15 листопада 1917 р. на засіданні Генерального секретаріату було ухвалено «доручити генеральному писареві скласти проект установи при Генеральному секретаріатові особливого управління в справах віри»⁹.

Під впливом цих подій одним із пунктів порядку денного надзвичайного засідання Малої ради 16 листопада 1917 р. артикульовано «Клерикальні справи». Основним доповідачем з цього питання був О.Г. Лотоцький. У виступі він зазначав, що духовні інституції в Україні існують без єдиного об'єднавчого органу і не мають представництва в Генеральному секретаріаті. Тому з метою координації відносин між Церквою і Державою він пропонував створити при уряді «особливий комітет для порядкування релігійними справами» УНР¹⁰. Це б організувало церковне життя і дало можливість проводити більш цілеспрямовану державну політику в духовних питаннях. О.Г. Лотоцький пояснював, що створення такого комітету вимагали зібрання мирян та духовенства (єпархіальні з'їзди), наголошуючи на зростанні

⁷ Ульяновський В. Церква в українській державі 1917-1920 рр. (доба Української Центральної Ради). – К.: Либідь, 1997. – С. 90.

⁸ Полонська-Василенко Н. Історія України. Т. 2: Від середини XVII століття до 1923 року. – К.: Либідь, 1992. – С. 467.

⁹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО України). – Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 77 зв.; Ф. 1115, оп. 1, спр. 26, арк. 6.

¹⁰ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. Том I, 4 березня – 9 грудня 1917 р. – К., 1996. – С. 451.

залежності УПЦ від російської церкви, зміцненої відновленим інститутом патріаршества¹¹.

За твердженням Д. Дорошенка, через загальну інертність ця справа не була доведена до кінця¹². А. Ніковський справедливо зауважує, що «Мала Рада зовсім мляво поставилась до упорядкування релігійних відносин на Україні, до заснування окремого адміністративного органу в справах церковно-релігійних...»¹³. Проф. С. Шелухін зазначав, що «київські керуючі кола» поставилися до справи Української Церкви і релігії не тільки негативно, а навіть ворожо: «М. Грушевський і слухати не хотів, а Винниченко просто глузував. Це вийшло через те, що самі вони не розуміли національної ваги цієї справи»¹⁴.

Відстороненість владних структур чи певний вакуум, який створився навколо Церкви активізував рух за оновлення релігійно-церковного життя й пошук шляхів власного виживання Церкви. Відтак *Церква мала вирішувати низку нагальних проблем організаційного, інституційного та діяльнісного характеру*.

Православна Церква до революційних подій 1917 р. була стабільним та потужним інститутом¹⁵. Однак, кризові явища, а також відсутність чіткого оформлення церковної організації в особі Патріарха та традиційної соборної структури сприяли фактичній роз'єднаності в церковному середовищі в період руйнування імперії.

Традиційно РПЦ поділялася на адміністративно-територіальні одиниці – єпархії. На початок 1917 року на українських землях, що входили до складу Російської імперії, нараховувалося дев'ять єпархій: Київська, Харківська, Херсонська, Волинська, Подільська, Чернігівська, Полтавська, Таврійська та Катеринославська. Особливістю такого устрою церкви було те, що єпархіальні кордони не завжди збігалися з губернськими. Передусім, це репрезентативно простежується на прикладі Катеринославської єпархії, географія якої поширювалася на всю територію однойменної губернії, а також м. Ростов-на-Дону з областю Війська Донського та м. Нахічевань¹⁶. До початку 1917 року адміністративно-територіальний устрій РПЦ не зазнавав серйозних змін. Але Лютнева революція 1917 року та падіння царської влади стали своєрідними каталізаторами для проведення давно назрілих внутрішньоцерковних реформ. Передусім,

¹¹ Швидкий В. Діяльність О.Г. Лотоцького у вирішенні проблеми української церкви (1917-1919 рр.) // Етнічна історія народів Європи. – 2000. – Вип. 4. – С. 66.

¹² Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923 рр. Т. I. Доба Центральної Ради. – Ужгород, 1932. — С. 410 – 411.

¹³ Автокефалія Української Православної Церкви і визвольна боротьба 1917 – 1920 рр. – С. 3.

¹⁴ Губар А. Симон Петлюра й український національно-церковний рух у 1917 – 1926 рр. // Пам'ять століть. – 1999. – №3. – С. 68.

¹⁵ Поспеловский Д. В. Русская православная церковь в XX веке. – М.: Республика, 1995. – С. 35.

¹⁶ Сніда Є.О. Адміністративно-територіальний устрій Російської православної церкви Катеринославської єпархії (1917–1919 рр.) // Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження : зб. наук. пр. – Д., 2015. – Вип. 13. – С. 183.

передбачалося розпочати реформування парафій як початкової ланки церковної організації. Першим кроком у цьому напрямі стало ухвалення св. Синодом у Москві 17–21 червня 1917 року «Тимчасового положення про православну парафію». Відповідно до цього документу детально визначалися структура та компетенція парафіяльних зборів та рад. Зокрема, передбачалося залучення віруючих до вирішення господарських справ, але за умови, що «необхідно чітко визначити цей рівень участі»¹⁷. Як зауважує дослідник Є. Сніда, це «Тимчасове положення...» було революційним проривом для свого часу. По-перше, воно передбачало детально визначену структуру та компетенцію парафіяльних зборів та рад. Відтепер у їх відання передавалося вирішення широкого спектру питань господарського характеру, таких, як організація забезпечення церковно- та священнослужителів необхідним релігійним реманентом, нагляд за церковними будівлями та підтримання їх у належному стані, будівництво церков. По-друге, впорядковувалися відносини парафіяльного кліру з мирянами та визначалася частка участі останніх у житті церкви, але за умови, що «необхідно чітко визначити цей рівень участі». Особливо актуальними питання реорганізації парафіяльного управління були для значних за територією та густонаселених епархій¹⁸.

Для вирішення найважливіших церковних питань, пов'язаних з питаннями богослужіння, церковно-територіального устрою, виборності кліру, скликалися збори духовенства та мирян. За рівнем організації виділялися епархіальні, вікаріатні, міські та благочинні збори. За порядком скликання вони були чергові та позачергові (надзвичайні).

Значна частина українського духовенства ставилася прихильно до українського руху. З початком революції в Російській імперії (лютий 1917 року) в багатьох українських містах почали скликатися пастирські зібрання¹⁹. З'їзди духовенства Полтавщини, Поділля висували вимоги українізації школи, відродження українських звичаїв у церквах, вживання української мови у Богослуженнях та проголошення автокефалії. Серед єпископату України п'ять ієрархів – Дмитрій Уманський, Никодим Чигиринський, Агапит Катеринославський, Олексій Володимирський і Парфеній Полтавський – стали на боці українського руху. Решта єпископів зайняли «неутральну» позицію і тільки архієпископ Харківський, Антоній Храповицький, виявляв українофобство.

На 1917-1918 рр. на території УНР було 9 православних епархій: Холмська, Волинська (кафедральне місто – Житомир); Подільська (кафедральне місто – Кам'янець); Київська, Чернігівська, Харківська, Катеринославська, Полтавська,

¹⁷ Каиль М. В. Церковь в революции: организация и работа Всероссийского съезда духовенства и мирян 1917 г. / М. В. Каиль // Новейшая история России. – СПб., 2013. – № 1. – С. 241–255.

¹⁸ Сніда Є.О. Адміністративно-територіальний устрій Російської православної церкви Катеринославської епархії (1917–1919 рр.) // Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження : зб. наук. пр. – Д., 2015. – Вип. 13. – С. 183.

¹⁹ Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. – У 4-х тт. – Т. 3. К.: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 1998. – С. 11.

Херсонська (кафедральне місто – Одеса). Особливістю устрою церкви було те, що єпархіальні кордони не завжди збігалися з губернським. Вони управлялися одним митрополитом (Київським), трьома архієпископами та п'ятьма єпископами, а також 16 вікарними єпископами. З цього числа ієрархів 8 правлячих єпископів були росіянами і лише один (архієпископ Агапіт) – українцем. Із 15 наявних вікарних єпископів було 11 росіян, два українці (Димитрій (Вербицький) та Василій (Богдашевський) – обидва Київські вікарії), один грузин і один латиш.

Отже, йдеться про фактично відсутність української церковної ієрархії. Майже весь єпископат орієнтувався на Всеросійський Собор, а згодом – на новообраного патріарха Тихона (Белавіна). Відтак єпископат в Україні здебільшого відстоював позиції нерозривного зв'язку з РПЦ та обов'язковості всіх постанов вищої церковної влади (Собору, Патріарха, Синоду).

Водночас 1917 рік позначився активним розгортання українського церковно-православного руху, який поступово набував організаційних форм і перетворювався на реальну силу. Існував ряд історичних передумов, які уможливили розгортання цього руху.

Втрата Київською митрополією автономного статусу, яким вона користувалася, перебуваючи під юрисдикцією Константинопольського патріарха та збереження живих засад національно-церковної традиції були передумовами розгортання церковно-православного руху за відродження УПЦ. Протягом свого розвитку православна церква в Україні набула ряд характерних рис, які знайшли вияв у церковній організації, управлінні, обрядовій сфері, формуванні своєї богословської традиції, мові, церковному співі, архітектурі, іконописі, одязі та зовнішньому вигляді священнослужителів. «Наявність цих особливостей дає підстави говорити про існування українського православ'я», – зауважує О. Ткачук²⁰.

З обмеженням автономного статусу Київської митрополії відбувалося поглинання й української церковної самобутності. Проходив процес включення УПЦ в російську православну церковну традицію. Прагнення певних прошарків українського суспільства зберегти традиції УПЦ створювало передумови для відродження національних церковних традицій. Перетворення Церкви на державну установу, ідеологічне обслуговування нею потреб самодержавного режиму негативно впливало на загальне становище Церкви. Необхідність подолання наслідків самодержавного режиму в церковній сфері усвідомлювалася освіченими верствами суспільства²¹.

Невідповідність поглядів представників церковної та світської влади призвела до виникнення складної ситуації в середовищі Церкви. Українська громадськість працювала в двох напрямках: реформи Української Православної Церкви (її управління і внутрішнього життя) та спонукання державних чинників до визнання

²⁰Ткачук О. В. Український церковно-православний рух 1917-1921 рр.: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст.: 07.00.01 – історія України. – К., 2006. – С. 11.12.

²¹ Там само.

церковного питання й необхідності співпраці з Церквою. Водночас, загалом на 1917 рік у середовищі духовенства всіх рівнів у принципі був досить незначний відсоток свідомих прихильників української національної ідеї²². Весна-літо 1917 р. в Україні пройшли під знаком «українізації» суспільно-політичного життя. Український церковно-православний рух ставив своєю метою розбудувати УПЦ на засадах автокефалії, соборноправності та українізації. Завданнями руху було подолання наслідків самодержавного режиму в церковному житті; відновлення виборності духовенства; встановлення соборноправності Церкви стосовно її внутрішнього устрою та управління; досягнення автокефалії УПЦ; відродження стародавніх українських церковних звичаїв та обрядів; запровадження української мови в богослужіння, здійснення перекладів текстів Святого Письма та інших необхідних церковнослужебних книг; скликання Всеукраїнського православного церковного собору як вищого органу церковного управління, на якому передбачалось остаточно закріпити організаційні основи УАПЦ.

У квітні-травні 1917 року попри спротив єпископату в українських єпархіях відбулись єпархіальні зїзди. Основна думка, яка їх супроводжувала – скликання Всеукраїнського Церковного Собору для внормування церковного життя в Україні, повернення до української мови в церкві. Зокрема дуже важливим і актуальним були також проблеми відновлення соборного і виборного начал церкви, які колись відрізняли українське православ'я від авторитарного російського. Так, на Полтавському Єпархіальному З'їзді, що відбувся на початку травня 1917 р. (єпархіальним архієреєм у Полтаві був архієпископ Феофан Бистров), після доповіді «Про українізацію Церкви», було прийнято низку постанов, згідно з якими утверджувалося становище Православної Церкви. Зокрема зазначалося, що «... Церква на Україні, підлягаючи голосу життя й історії, повинна була б українізуватися в конкретних формах», як: 1) соборний устрій, що проймає собою цілу церковну організацію; 2) служба Бога в Українській Церкві українською мовою; 3) відновлення в богослужбовій практиці давніх українських чинів, обрядів і звичаїв; 4) будова церков в національному українському стилі; 5) національна духовна школа для виховання пастирів Української Церкви; 6) православно-богословська література українською мовою; 7) негайне припинення практики призначення на кафедри єпископів в українські єпархії великорусів; 8) негайна українізація Київської Духовної Академії і др. більш детальні постанови...»²³.

²²Ульяновський В. Церква в українській державі 1917-1920 рр. (доба Української Центральної Ради). – К.: Либідь, 1997. – С. 27.

²³ Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. – У 4-х тт. – Т. 3. К.: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 1998. – С. 14; Артеменко О.О. Українське селянство і національний православно-церковний рух у період революції 1917-1920 років // Український селянин. – 2014. – Вип.14. – С. 132.

Прикметно, що вже в квітні 1917 р. одним із перших порушив питання автокефалії Української церкви один із ідеологів націоналізму Микола Міхновський – на великому вічі біля Св. Софії (у своїй промові він зажадав автокефалії Української православної Церкви та проголошення Українського Патріархату). Микола Ковалевський згадував: «Все це було дуже ефектно, але зібрані маси не дуже добре розуміли чому саме тепер, в хвилі такого соціального і політичного напруження, коли справа церкви відіграє другорядну роллю, висувається на перший план і то з таким запалом справа українського патріархату»²⁴.

На першому Всеросійському з'їзді духовенства і мирян (червень 1917 року) делегати десяти українських епархій внесли текст декларації з проголошенням автокефалії та українізації. Тоді ж почалася підготовка до всеукраїнського з'їзду. Однак під тиском Московської патріархії Російський тимчасовий уряд указом Керенського (липень 1917) заборонив цей з'їзд.

Кризові явища, а також відсутність чіткого оформлення церковної організації в особі Патріарха та традиційної соборної структури сприяли фактичній роз'єднаності в церковному середовищі в період руйнування імперії. Тому, з метою зміцнення авторитету церкви та удосконалення організаційної структури 15(28) серпня 1917 р., вперше за 217 років, у Москві відкрився повноцінний Помісний Собор²⁵. РПЦ представляли 73 архієреї, 192 приходських кліриків, 299 мирян²⁶. Результатом стало обрання 15 листопада на Помісному Соборі митрополита Тихона (Белавіна) Патріархом Московським та всієї Русі. Новий Патріарх Московський Тихон благословив проведення Українського Собору. Однак соборні засідання припинили у зв'язку з більшовицькою окупацією Києва. Усі рішення Помісного Собору були чинними і в Україні. Вони значною мірою впливали на її церковне життя, яке до 1919 р. залишалося під юрисдикцією вищої церковної влади в Москві.

Український церковний рух поставив перед собою складні завдання: подолати наслідки самодержавного режиму в церковному житті (тобто, відновити виборність духовенства, починаючи від парафіяльних священиків аж до представників вищої церковної ієрархії; залучити мирян до участі в церковному житті; повернути стародавні українські церковні звичаї та обряди; наблизити духовенство до народу, оскільки воно втратило розуміння його інтересів, потреб, стало байдужим до всього, що виходило за межі його вузьких інтересів, стало виконувати певний об'єм поліцейських функцій абсолютистської держави); впровадити в богослужіння українську мову, а відповідно здійснити переклад Святого Письма та іншої

²⁴Ульяновський В. Церква в українській державі 1917-1920 рр. (доба Української Центральної Ради). – К.: Либідь, 1997. – С.25.

²⁵ Ковырзин К. В. Поместный Собор 1917–1918 гг. и поиски принципов церковно-государственных отношений после Февральской революции // Отечественная история. – 2008. – № 4. – С. 88–96.

²⁶ Фомин А. М. Русская Православная церковь в 1917–1927 годах [Електронний ресурс] / А. М. Фомин. – Режим доступу до сайта: <http://lib.rus.ec/b/211530/read>.

літератури відповідного змісту; досягнути автокефалії Української Православної Церкви тощо²⁷.

Усі найважливіші питання церковного життя міг вирішити лише Церковний Собор. У другій половині 1917 року у Києві було сформовано передсоборну Комісію, головою якої став єпископ Уманський Димитрій. Однак на прохання дозволити проведення Собору з Російського Синоду пролунала відмова.

Для підготовки Собору в грудні 1917 р. створено Всеукраїнську Православну Церковну раду (ВПЦР). В історії її діяльності виділяють два періоди: існування першої ВПЦР, яка була створена 6 грудня (23 листопада) 1917 р. і припинила офіційно свою діяльність з початком роботи Всеукраїнського церковного собору 1918 р. та другої ВПЦР, створеної у квітні 1919 р.

Перша ВПЦР створювалася як тимчасовий орган для скликання та проведення Всеукраїнського Церковного Собору, який повинен був розглянути й вирішити всі найважливіші питання церковного життя в Україні. Її почесним головою став архієпископ Олексій (Дородніцин), а фактичним – Олександр Маричев – військовий священник, учасник III Всеукраїнського військового з'їзду, член Всеукраїнської Ради військових депутатів та Української Центральної Ради. Саме архієпископ Олексій (Дородніцин) ще в середині 1917 року видав перший молитовник українською мовою, а у грудні 1917 року висловив уперше ідею апеляції до арбітражу Константинополя при врегулюванні питання статусу православної церкви в Україні. Як історик церкви, він прекрасно знав усі суперечливі моменти пов'язані із підпорядкуванням Київської митрополії Московському патріархату та можливості перегляду канонічних відносин між Петербургом (Москвою) та Києвом. Однак урядової підтримки до кінця 1918 року ця ідея не здобула.

До Ради всього ввійшло близько 60 осіб. Серед них архімандрит Філадельф, протоієреї В. Липківський, Н. Шараєвський, священники П. Погорілко, О. Богданович, П. Тарнавський, Н. Шпачинський, Ф. Поспіловський, О. Ходзицький, П. Пащевський, миряни професори В. Зіньківський, Ф. Міщенко²⁸. Таким чином, до складу створеної Ради входило не лише духовенство, а й військові, а також представники громадськості. На своєму організаційному засіданні 6 грудня 1917 р. Всеукраїнська Православна церковна Рада проголосила себе тимчасовим вищим керівним органом УПЦ та висунула гасло відбудови незалежної Української церкви. Це рішення призвело до несприйняття ВПЦР з боку церковної ієрархії російської церковної влади, яка розглядала православну церкву в Україні як невід'ємну частину РПЦ, свою канонічну територію²⁹. Працювала ВПЦР при

²⁷ Ткачук О.В. Український церковно-православний рух 1917-1920 років // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Серія: Історія. – № 74-76. – 2004. – № 76. – С. 168.

²⁸ ЦДАВО України. – Ф. 3984, оп. 4, спр. 3, арк. 14–14 зв.

²⁹ Ткачук О.В. Український церковно-православний рух 1917-1920 років // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Серія: Історія. – № 74-76. – 2004. – № 76. – С. 166.

Софійській митрополичій кафедрі. Однак швидкому вирішенню цих питань заважала, як політична нестабільність в Україні та більшовицька агресія проти УНР, так й те, що майже вся православна ієрархія складалась з росіян, які зайняли антиукраїнську позицію. Діяльність ВПЦР проходила в умовах протистояння двох церковних течій: перша виступала за нерозривний зв'язок з РПЦ та наголошувала на несвоєчасності відокремлення українських православних єпархій від РПЦ, друга течія домагалася проголошення автокефалії православної церкви в Україні.

Без підтримки єпископату справа ні автокефалії, ні українізації не могла бути швидко вирішена. Російська Православна Церква зуміла швидко зорганізуватися, проголосити відновлення патріархату, і це зумовило подальший хід подій у церковному житті в Україні. Опір російських кіл українським у Церкві безпосередньо залежав від політичних обставин. Еволюція політичного життя України в напрямі автономії, а згодом повної незалежності, посилила увагу російських кіл до проблеми відокремлення українських єпархій.

Унаслідок напруженої роботи та переговорів, які проводила ВПЦР, у Києві 7(20) січня 1918 р. розпочав роботу Всеукраїнський Церковний Собор. З його відкриттям ВПЦР припинила свою офіційну діяльність. Більшість її членів увійшли до складу новоствореного Українського Православного Братства імені святих Кирила та Мефодія, яке за допомогою наукових та просвітницьких засобів проводило роботу по розбудові національної, соборноправної, автокефальної православної церкви в Україні³⁰. Всеукраїнський Церковний Собор виступив за створення незалежної від московського патріархату української церкви. Однак, 19 січня робота Собору перервалася. Однією з причин був наступ більшовиків на Київ. Але головною причиною закриття Собору історики вважають «незадоволення патріарха Тихона і його представника на Соборі митрополита Платона тим твердим національно-українським курсом, який взяли головні діячі Собору»³¹.

Отже, радикальні революційні зміни початку ХХ ст. спонукали до пошуку шляхів подальшого існування й відповідного позиціонування Церкви в новій площині координат. В умовах розвою соціалістичних ідей, нехтування Церквою та її верхівкою з боку державницьких структур, Церква відмовилася від традиційної орієнтації на владу й, скориставшись ситуацією загальної лібералізації та демократизації життя, приєдналася до внутрішньоцерковного руху по відновленню самоврядування на чолі з Патріархом. Цей крок виправдовувався також канонічними вимогами. Не маючи зацікавленості з боку владних інституцій, Церква вдалася до реформування внутрішньо церковного життя. Зокрема низку життєво важливих реформ вніс у церковне життя Російський Помісний Собор 1917–1918 років. Перш за все — виборність єпископату та надання українським єпархіям прав

³⁰ Ткачук Олена Василівна Український церковно-православний рух 1917-1921 рр.: Автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України. – К., 2006. – 21 с.

³¹ Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості. Проблеми української релігійної свідомості. – К., 2000.

автономії. Усі рішення Помісного Собору в Москві 1917-1918 рр. були чинними і в Україні. Більше того, на Всеукраїнському Соборі 1918 р. вони були визнані обов'язковими. До того ж на самому соборі було чимало представників з України (однак, більш територіально-єпархіальних, ніж національно-ідейних).

Революційні події 1917 р. призвели не лише до ліквідації монархічного ладу та старої системи державного устрою, але й різких трансформацій суспільного життя, відкрили нові можливості для розгортання національного руху. Водночас після повалення самодержавного режиму активізується також розгортання українського церковно-православного руху, який мав під собою глибоке коріння. Революційний злам 1917 року каталізував чи призвів до необхідності реструктурування трьох основних форм активності ортодоксальної Церкви – політичної, суспільної та внутрішньо-організаційної.

О. А. Бороденко

ВІДЕОМАТЕРІАЛИ ПРО УКРАЇНСЬКУ НАЦІОНАЛЬНУ РЕВОЛЮЦІЮ 1917-1921 РОКІВ ЯК МУЛЬТИМЕДІЙНІ ЗАСОБИ НАВЧАННЯ ШКОЛЯРІВ НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Стаття присвячена сучасним методичним прийомам вивчення історії України у школі, побудованих на мультимедійних технологіях. Наголошується, що візуалізація навчального матеріалу створює умови для розвитку чуттєвої, розумової, образної сфери розвитку особистості, сприяє формуванню критичного мислення. Акцентується увага на важливості тематичної відповідності відеоматеріалів. Наводяться практичні рекомендації щодо використання матеріалів у вивченні теми про період Української Національної революції.

Ключові слова: Українська національна революція, історія України, інформаційно-комунікативні технології, мультимедійне навчання, відеоматеріали

Сучасний світ все більше залежний від інформаційно-комунікативних технологій, які впливають на розвиток особистості учня, адже потужний потік нової інформації, застосування комп'ютерів, поширення різних технічних засобів змінює їхнє сприйняття навколишнього середовища, корегує виховний процес зростаючого покоління. У цих умовах, безперечно, учитель залишається головною особою на уроці, проте необхідною складовою його фахової «надбудови» стає мультимедійна компетентність, тобто формування такої професійної якості педагога, що включає в себе інтегровану сукупність знань, умінь і досвіду впроваджувати різні мультимедійні технології, розробляти відкриті освітні ресурси і застосовувати їх у